

УДК 271.2-523.41:27-312.47-543.2](477-25)»10/12»

Андрій Комарницький
кандидат мистецтвознавства,
науковий співробітник НДС ЛНАМ

*«Поселюся й хочу жити у місці (храмі – А. К.) тому...»
(«Кієво-Печерський патерик»)*

Печерський Успенський храм – осередок богородичних традицій

Анотація. Собор Успіння Пресвятої Богородиці Кієво-Печерської лаври (далі – Печерський Успенський храм) досліджується як найважливіший осередок богородичних традицій у Київській Русі. Виняткове місце цього храму в історії, культурі та формуванні національної ідентичності українського народу обумовило його суттєвий вплив на культурну спадщину Русі-України, в основі якої були богородичні традиції.

Ключові слова: Богородиця, Собор Успіння Пресвятої Богородиці Кієво-Печерської лаври, іконографія, Хмарне Успіння.

Постановка проблеми. Печерський Успенський храм був найважливішим осередком богородичних традицій у Київській Русі. Впродовж існування у княжий період Русі-України цей храм залишався єдиною свого роду сакральною спорудою, будівництво й оздоблення якої здійснювалося за безпосередньої участі Божої Матері [1, с. 144–145]. Тому цей сакрально-меморіальний комплекс храму, присвячений особі Богоматері, втілював найважливіші моменти богородичного заступництва за людство і Русь-Україну ідейно, іконографічно та символічно.

Актуальність дослідження. Аналіз сакрального середовища Печерського Успенського храму (іконографія, загальна система розпису, чудотворна функція храмових реліквій), а також чудесних обставин його заснування на основі текстів «Кієво-Печерського патерика» та літописних свідчень розкриває специфіку духовного середовища княжої доби. Виняткове місце цього храму в історії, культурі та формуванні національної ідентичності українського народу, який був основою державного утворення під назвою Київська Русь ставить широку культурологічну проблему, що пов'язана із заснуванням, особливим статусом і значенням Великої Печерської церкви.

Мета роботи. Проаналізувати документальні свідчення заснування собору, дослідити його значення для культурної спадщини Русі-України, в основі якої були богородичні традиції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній українській науці проблематика Печерського Успенського храму в контексті давньої історії України є рідкісною і подавалася переважно стосовно історичної епохи України пізніших часів (поч. з XIV ст.). Короткий аналіз ранньої історії Великої Печерської церкви подав у своїй статті В. Пуцко. Більше уваги приділено розвитку богородичних традицій, які мали стосунок до цього храму у працях дослідників О. Етінгоф, І. Шаліної. Ними висловлене цікаве припущення щодо Суздальських врат як реліквії, створеної на основі прототипу з Печерського Успенського собору. Автор статті, аналізуючи проблеми богородичного культу, у своєму дисертаційному дослідженні наголосив на тому, що унікальний комплекс Печерського Успенського храму мав значно більший вплив на розвиток іконографії Божої Матері у княжій Русі, аніж це вважалося дотепер. Для цього автором проаналізовано розвиток тем Покрови, Успіння і Печерської Богоматері, для появи яких найбільш органічним було середовище цього храму.

Новизна дослідження. Вперше проблема заснування та функціонування Печерського Успенського храму розглядається у контексті усвідомлення його визначальної ролі для впровадження богородичних традицій у Київській Русі. Досліджується вплив сакрального середовища Великої Печерської церкви і богородичних традицій на культурно-історичну спадщину давньої України. Здійснюється широкий культурологічний аналіз тематики, іконографії, системи оздоблення та функцій чудотворних святинь у сакрально-меморіальному комплексі досліджуваного Печерського Успенського храму.

Виклад основного матеріалу. Ідейне підґрунтя спорудження храмів Успіння в Русі-Україні проявилось вже у «Киево-Печерському патерику», де описані чудесні обставини, за яких було зведено Велику Печерську церкву. Варто зазначити, що саме ці відомості позначилися на релігійній свідомості русичів, і реально вплинули на стилістику й оздоблення храмів на значній території тодішньої Русі. Наприклад, пропорційне співвідношення «Божественної мірки» Успенського Печерського храму стало зразком для чималої кількості храмів Успіння, що споруджувалися не тільки на півдні, але й на півночі Київської Русі. Суть «Божественної мірки» полягала в тому, що Богоматір вказала візантійським будівничим точні пропорції цього храму, використавши золотий пояс варяга Шимона. Цей пояс (завдовжки 108 см) був знаною на той час реліквією, оскільки його зняли з чудотворного Розп'яття Ісуса Христа. Пропорційне співвідношення «Божественної мірки» за проектом Богородиці виглядало так: ширина храму – 20 поясів, довжина – 30, висота стін – 30, з верхом – 50 поясів. Отже, храм був чималих розмірів, його висота перевищувала інші храми, до того ж архітектура була нетиповою для давньоруського храмового будівництва і загалом рідкісною для Візантії.

Беручи до уваги сказане вище, акцентуємо увагу на двох важливих моментах: по-перше, храм було запроєктовано Божою Матір'ю, яка показала будівничим макет храму і дала його точні обміри; по-друге, безпосередня участь Богоматері у спорудженні й оздобленні Печерського Успенського храму, яка

прикликала будівничих та художників, давши їм усе необхідне. Таке особисте втручання Діви Марії у зведення храму стало унікальним явищем в історії християнства, а це можна порівняти хіба що із спорудженням храму Бога-Яхве в Єрусалимі. Така безпосередня участь Божої Матері стала запорукою унікальності Печерської святині у духовному і культурному житті нашого народу впродовж багатьох століть.

За короткий проміжок часу в Києві та його околицях, з кінця XI – початку XII ст. з'явилося п'ять Святоуспенських храмів, споруджених під впливом прототипу – Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Будівлю храму було зведено св. Феодосієм у 1073–1077 рр. за благословенням самої Богородиці, яка за свідченням літописців, прикликала у Влахернський храм чотирьох будівничих і звеліла їм та варягові Шимону спорудити у Києві храм, вручивши золота на три роки, моці святих і намісну ікону для храму та повідомила, що хоче жити у ньому. Все це відбулося за присутності святих Антонія й Теодозія, які чудом з'явилися в Константинополі [1, с. 144–145; 2, с. 75–78].

Пізніше, завдяки чудесному посередництву намісної ікони, яку Божа Матір обрала для Печерського храму, через 10 років з Константинополя до Києва прибули іконописці для оздоблення храму і принесли з собою мозаїку, якою прикрасили вівтар [1, с. 144–145]. З цією мозаїкою та намісною іконою пов'язана розповідь в Патерику про рідкісні чуда, які супроводжували втручання самої Богородиці впродовж заснування, спорудження та оздоблення Печерського Успенського храму. Йдеться, насамперед, про велике мозаїчне зображення Богородиці (найвірогідніше Оранти), яке нерукотворно відобразилося на стіні вівтаря [2, с. 77]. Далі в Патерику читаємо, що «цей образ Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії» (Оранти) «просвітівся паче сонця», із уст Пречистої Богоматері вилетів білий голуб (символ Святого Духа – А. К.) і сховався за образом Спаса в куполі. Потім полетів, сідаючи над кожним зображенням у храмі й нарешті «сів за іконою чудною Богородичною намісною...». Це символізувало Божу Благодать і чудотворну силу цього образу [2, с. 77].

А нерукотворне відтворення мозаїчної Богородиці (Оранти), яке преобразилося, надавало цілій храмовій споруді чудотворного статусу і сили. Ймовірно, що чудотворна ікона, яку з візантійського Влахернського храму привезли грецькі митці, належала до теми «Успіння» і була храмовою іконою, а її копії відомі у графічних творах XVII ст. [3, с. 421–422] (іл. 1).

Якою була ця чудотворна

Іл. 1. Успіння Богородиці. А. Федір. Євангеліє. Дереворит. 110x142. Київ. 1697

ікона, передана Богоматір'ю, на сьогодні в науці немає одностайності. Історія Успенської ікони, яка збережена у графічних відтвореннях 1697 р. (див. іл. 1), дає підстави говорити про те, що у XVII ст. саме цей образ вважали «намісною іконою». Поважний вік легенди цієї ікони може свідчити на користь її автентичності. Якщо погодитися з цим, тоді варто визначити місце шанованої святині у сакральному просторі Печерського Успенського храму.

Графічне відтворення у 1697 році ікони Успіння, а також її втрачений замальовок, який розміщувався у самому храмі до його зруйнування у 1941 р. свідчать про її скромні розміри. Чи була вона такою насправді? Варто взяти до уваги численні візантійські ікони XI–XIII ст., серед яких виділяються мініатюрні мозаїчні іконки, і надзвичайно ускладнена багатофігурна програма ікони Кікської Богоматері, закомпонованої у форматі скромних розмірів 48x39 см. Тому, попри свої невеликі розміри, ікона Успіння у Великій Печерській церкві могла посідати чільне місце на архітраві переддівтарної перегородки, декорована орнаментальним обрамленням. Стрижневим елементом, який промовляє на користь того, що саме ікона Успіння могла бути намісною є невеликі дверцята мощівника, розташовані з лівого боку від ложа Марії, як це бачимо на київській ілюстрації 1697 р. (див. іл. 1). Саме це підтверджує оповідь «Києво-Печерського патерика», де йдеться, що водночас з іконою Богородиця передала мощі святих.

Слова Божої Матері, що вона «оселялась» в Києві, стаючи його особистою покровителькою мали надати суттєвого поштовху для поширення самобутніх форм її культу в Русі-Україні [1, с. 298]. Це насамперед відобразилося у рідкісному характері системи внутрішнього оздоблення собору, принципів розташування в його інтер'єрі цінних реліквій, специфіки іконографічної програми, з акцентом на заступництві Божої Матері: іконографія «Хмарного Успіння» у рідкісній київській редакції в поєднанні з культом риз Діви Марії. Все це сприяло активному розвитку самобутніх форм національного пошанування Богородиці у масштабах цілої Київської Русі.

У богослужінні на Успіння Богородиці безпосередньо йдеться про те, що «Слава Твоя Богоподібна», тобто така, яка властива лише Богові [4, с. 3]. Православна церква не прийняла вчення про Непорочне зачаття Діви Марії й основу для прослави Богородиці шукала не в початку її земного життя, не в її зачатті, а, навпаки, в Успінні, що сприймалося як друге Воскресіння [5, с. 200]. Тому в ранній період християнської Русі-України (кінець XI ст. – середина XII ст.) тема Успіння, символізуючи радісне прославлення Божої Матері, отримала загальне розповсюдження.

Інтенсивний розвиток теми Успіння в Русі-Україні в ті часи насамперед пов'язувався з Великою Печерською церквою, де було синтезовано і розвине богородичні традиції Константинопольської Влахернської церкви. Як Софійський храм названий «житлом», так і Печерський Успенський собор Марія називає місцем свого побуту [6, с. 6].

Варто зазначити, що наприкінці XI – початку XII ст. «вогнищем» хри-

стіянської ідеології в київській державі вже був не Собор св. Софії – осідок митрополитів-візантійців, а Печерський монастир з Успенським храмом. Цей монастир був визначним центром культури. Тут працювали такі діячі, як Нестор Літописець, видатний представник Києво-Печерської художньої школи – Алімпій та лікар Агапіт [7, с. 9].

Архітектура й стилістика оздоблення Печерського Успенського храму були важливим зразком для наслідування у багатьох містах та осередках Київської Русі як «небесного» прототипу і, водночас, взірця для формування монументальної традиції, елементи якої зауважуються в Михайлівському Золотоверхому соборі. За переказом, над оздобленням цього храму, поряд з грецькими художниками, творив легендарний іконописець Русі-України Алімпій [7, с. 10]. Проте, через втрату первісних мозаїк і фресок Печерського Успенського храму не можемо детальніше зупинитися на їхніх стилістичних особливостях. Однак є підстави вважати, що стилістико-іконографічні традиції стінопису Великої Печерської церкви мали відобразитися не тільки у Михайлівському Золотоверхому соборі. Відповідні аналогії можна віднайти й у кращих творах станкового іконопису давньої Русі. Цікавою у цьому сенсі є ікона «Богородиця Велика Панагія» (кін. XI ст.), автором якої небезпідставно вважають Алімпія Києво-Печерського [8, с. 142]. На нашу думку, нічого дивного немає, якщо цю, назагал унікальну святиню для сакрального мистецтва цілого християнського світу створив геніальний Алімпій, який міг важливі стилістичні прийоми з Печерського стінопису перенести на ікону Богородиці-Знамення. Ймовірно, що найближчим прототипом для ікони Великої Панагії, яка мала славу нерукотворної була грандіозна мозаїчна Печерська Оранта, котра також чудесно відобразилася на стіні вівтаря [2, с. 77].

Іншою іконою, яку можна віднести до пам'яток, пов'язаних з середовищем Успенського Печерського храму є відома ікона «Успіння» (іл. 2). Київське походження цієї ікони підтверджує здійснений П. Алепським в середині XVII ст. опис іконографії велетенської фрески Успіння Богоматері, яка займала цілу північну стіну Печерського Успенського храму. В основу іконографії фрески покладено сцену чудесного перенесення апостолів на хмарах до ложа Марії. Законірно, що рідкісний сюжет «Хмарного Успіння» було відтворено у станковій іконі, яка очевидно зберегла риси унікального фрескового прототипу з Печерського храму. Ікона «Успіння», яку можна датувати приблизно як і Богородицю Велику

Іл. 2. Успіння. Ікона поч. XII ст.
Москва. ДТГ. 155x128

Лл. 3. Фреска Успіння з північної стіни трансепту храму святого Кирила Олександрійського. XII ст.

Марії [8, с. 251]. Свічки на високих підсвічниках ніби відділяють Христа від святих та апостолів [9, с. 222]. Сама Богоматір зображена лежачою зі строгим і урочистим виразом (див. іл. 2). Насичена палітра ікони Успіння складається з двадцяти тонів і вирізняється тонкістю співвідношень. Тут домінують кольори сіро-голубі, рожеві з коричнево-оливковими, які оживлюються червоним кольором на хітоні Христа [9, с. 223].

У Софії Київській цикл Успіння – відсутній. Але вже з кінця XI ст. сцена Успіння стане обов'язковим атрибутом для храмів Київської Русі: Печерського, Кирилівського, Спасо-Мірожського та ін. Грандіозна фреска «Успіння Богоматері» з північної стіни Кирилівського храму XII ст. є тією фрескою, яка певною мірою відображає втрачений прототип – «Хмарне Успіння» Печерського храму (іл. 3). «Подібні зображення «Хмарного Успіння» зафіксовано на пам'ятках східнохристиянської іконографії X–XI ст.: розписи Токалі-Кіліссе в Каппадокії, св. Софії в Охриді, справа грузинської ікони в Мінгрелії» [10, с. 105]. Проте у згаданих пам'ятках, і зокрема у Софії Охридській, фреска «Хмарного Успіння» (середина XI ст.) відрізняється від київського варіанту: Божа Мати тут зображена на ложі, апостоли злітаються на хмарах без ангелів (іл. 4), тоді як у Печерському Успенському храмі Богоматір на ложі не зображувалася, що добре передає фреска Успіння Кирилівського храму, яка беззаперечно відобра-

Панагію кінцем XI – початком XII ст. є свідченням того, що символіка богородичного заступництва в Русі-Україні була найтісніше пов'язана з темою Успіння.

Київське Успіння (див іл. 2) є велике за розміром (160x133 см), а тому могло бути намісною храмовою іконою однієї з київських церков [8, с. 251]. Для цієї ікони, рідкісної за іконографією, розвиток якої на теренах Київської Русі насамперед був пов'язаний з Печерським Успенським храмом, характерна чітка композиція (див. іл. 2). Її центральна вісь підкреслена постаттю Христа, який тримає сповиту душу

Лл. 4. Фреска Успіння з північної стіни храму Св. Софії Охридської. Бл. 1037–1040

Іл. 5. Богородичні ікони кінця XI ст.: а – Богоматір Печерська. Москва. ДТГ. 67х42; б – Богоматір Покрова. Східна Галичина. 79,5х47,5

неодмінна присутність у «Хмарних Успіннях» (йдеться про монументальний стінопис Києва) душі Марії на руках у Христа на самому верху фрески. Отже, станом на сьогодні, віднайдені візуальні матеріали дають можливість говорити про новаторську інтерпретацію теми Успіння в Києві.

У ранній період в Києві (XI – початку XII ст.) тема радісного прославлення Богоматері демонструвала важливі ідеї: від розгорнутого циклу Благовіщення до сцени Вознесіння Марії на руках Христа в Успінні. Очевидно, що з другої половини XII ст. у сценах Успіння княжої доби буде обов'язковим зображення усопшої Богородиці на ложі, а, отже, переважатиме осмислення страсного начала.

Окрім «Хмарного Успіння», важливим проявом національних форм богородичної теми є іконографічна схема «Покрови», аналіз витоків якої змушує ще раз звернутися до Печерського Успенського храму. Унікальний сюжет «Галицької Покрови» (кінець XI ст.) привідкриває нам найдавнішу, початкову форму культу Покрови у княжій добі. Центр ікони займає постать Марії-Оранти, яка тримає на колінах Дитя, а над ними ангели підносять завісу (іл. 5, 6). Ця рідкісна іконографія походить з відомого чуда підняття завіси, яке відбувалося з Богородичною іконою у Влахернському храмі. Варто зауважити, що цей знаменитий влахернський прототип, окрім Галицької Покрови, міг бути також патронним образом давнього Галицького Успенського собору. «Діва Марія зображувалася возсідаючою на престолі «у славі» це у ранніх візантійських зразках і символізувала Її як саму Церкву, що владарює над родом людським» [5, с. 151]. І цю ідею заступництва наближено репрезентують дві рідкісні ікони – «Галицька Покрова» та «Печерська Богородиця зі св. Антонієм і Феодосієм» (іл. 5, а, б), які найвірогідніше інтерпретують той самий зразок – ікону Тронної Богородиці в типі Знам'яння, чи Нікопеї у Влахернах. Таке припущення цілком виправдане, адже з цією іконою пов'язані чуда Божої Матері у процесі становлення Печерського Успенського храму.

жала більш ранню Печерську традицію. Натомість тип «Хмарного Успіння» з Охридської церкви Святої Софії співзвучніший київській іконі Успіння (див. іл. 2). Отже, візантієзована традиція образу Богородиці у процесі своєї трансформації у Києві демонструвала нові ідеї. Це підтверджує практично незмінна присутність грандіозного образу Оранти у вітварях храмів Києва та інших міст княжої Русі [11, с. 57–58], а також розробка оригінального варіанту «Хмарного Успіння» без зображення Божої Матері на ложі. Розвинений в Києві унікальний спосіб трактування Успіння без усопшої на ложі Марії засвідчував про акцент на її вознесенні до неба. Таку думку підтверджує

У Трірській Псалтирі (бл. 1075–1078 рр.) еволюція іконографічної схеми Печерської Богородиці відображає ранній етап, тоді як ідея Печерської Божої Матері зі св. Антонієм і Феодосієм демонструє зрілість та сформовану композицію. Так, Печерський Патерик свідчить про участь у спорудженні й оздобі Великої Печерської церкви Божої Матері в супроводі св. Антонія і Феодосія [1, с. 144–145; 2, с. 75–78]. Отже, найвірогідніше припустити, що іконографія «Печерської Богородиці із св. Антонієм і Феодосієм» відображає момент участі Діви Марії в процесі планування й становлення Печерського Успенського храму, яке мало місце у Влахернах. Таким чином з'явився самотній зразок «Печерської Богородиці із св. Антонієм і Феодосієм», який наголошував на провідній ролі цих трьох осіб у становленні Печерського Успенського собору. Очевидно, що первісний прототип ікони, «Печерської Богородиці...» був шанованою іконою Великої Печерської церкви, звідки й поширився цей іконографічний зразок.

Іл. 6. Суздальські врата.
Фрагменти. Собор Різдва
Богородиці у Суздалі.
*Литво, кування, карбування,
золоте наведення.*
1230–1233

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що теми «Хмарного Успіння», «Печерської Богородиці зі св. Антонієм і Феодосієм», та «Покрови» походять зі спільного осередку, яким і був Успенський Печерський храм у Києві. Проте інтенсивний розвиток богородичних традицій у Києві наприкінці XI ст., джерелом яких був унікальний комплекс Великої Печерської церкви, міг мати значніші наслідки.

Це засвідчує аналіз реконструкції окремих фрескових сцен Печерського Успенського храму зі слів диякона П. Алеппського: північну стіну Печерського храму цілком займала фреска «Хмарного Успіння», навпроти була зображена сцена, де апостоли оглядають Богородичні ризи на тлі архітектури храму [14, с. 298]. Таким чином, рідкісна програма стінопису Великої Печерської церкви складалася з окремих сюжетів, пов'язаних з такими Успенськими реліквіями, як: ризи, пояс і покрива Божої Матері. У Візантії джерелом появи такого циклу зображень, пов'язаних з Успенськими реліквіями був Влахернський храм. Подібний цикл бачимо на пластинах західних воріт храму Різдва Богородиці в Суздалі. Російські вчені І. Шаліна та Д. Сарабьянов переконані, що оскільки Печерський Успенський храм Києва

був прототипом для храмів Успіння в інших осередках княжої Русі, тому зображення циклу Успіння на Суздальських вратах повинно наслідувати іконографію Успенського собору Києво-Печерської лаври [14, с. 301] (іл. 6).

Отже, з київським Печерським Успенським храмом безпосередньо пов'язана традиція: почитання риз, пояса, покрови Діви Марії, що відображено в характері програми стінопису; наявності чудотворних ікон, пов'язаних з культом знаменитої відомої Влахернської святині; чудес, здійснених Богоматір'ю в процесі побудови та оздобу Печерського храму. Все це, на наш погляд, було найважливішою підставою для започаткування в Печерському Успенському храмі традицій культу Покрови у декількох варіантах.

Однією з найбільших святинь на Русі-Україні кінця XI – початку XII ст. є відома ікона Богоматері Великої Панагії (Ярославської) (іл. 7), яка ймовірно була своєрідним паладіумом міста Києва. Це підтверджує надзвичайну важливість культу Богородиці Втілення у Київській Русі XI ст. [15, с. 96], розвиток якого був тісно пов'язаний з традицією Влахернського культу. І. Шаліна припускає, що ікона Великої Панагії відповідає іконографічним особливостям реконструйованої Влахернської Богородичної ікони, з якою відбувалося «звичайне» чудо по п'ятницях. Поява символічної за змістом композиції цього твору, на її думку, була обумовлена не тільки нагадуванням про «звичайне чудо» у Влахернському храмі, але й цілком реальною завісою-покровою над Великою Панагією [14, с. 369]. Якщо взяти до уваги, що Печерський Успенський храм був загальновідомий як «Київські Влахерни», то цілком вірогідно, що ця прославлена ікона могла бути важливою реліквією сакрального простору Печерського храму.

Висновок. Отже, Печерський Успенський храм Києва був найважливішим осередком започаткування різноманітних і самотутніх за змістом та формою богородичних традицій в Русі-Україні. Це, насамперед, стосувалося його унікальної іконографічної програми, яка розвинулася на основі впровадження і розробки богородичних сюжетів, пов'язаних з реліквіями Божої Матері. Підсумовуючи сказане, можемо відзначити, що Успенський храм Києво-Печерської лаври міг бути осередком:

- створення київського варіанту іконографії «Хмарного Успіння» (без зображення усопшої на ложі Богородиці), а також «Успенського» циклу, на основі подій Успіння та чудес, які відбувалися з реліквіями Богоматері;

Іл. 7. Богоматір Велика Панагія. Москва. ДТГ. 194x120. Кін. XI ст.

- започаткування рідкісних варіантів Богородиці Покрови суздальського, галицького, а також, ймовірно, і новгородського сюжетів;
- зародження іконографії «Печерської Богородиці із св. Антонієм і Феодосієм», яка постала як наслідок відтворення важливого моменту участі Діви Марії в процесі планування та становлення Печерського Успенського храму, яке мало місце у Влахернах;
- особливого шанування риз Божої Матері.

1. *Этингоф О. Е.* Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI–XIII в. / О. Е. Етингоф. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 223 с.

2. *Косов Сильвестр.* Патерик. Пам'ятки православної богословської думки XVII ст.: у 2 т. / Сильвестр Косов. – К., 2007. – Т. 2. – 156 с.

3. *Смирнова Э.* «Киево-Печерское Успение». Икона-реликварий XI века в свете письменных и изобразительных источников / Э. Смирнова // Восточно-христианские реликвии / [ред.-сост. А. М. Лидов]. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – С. 415–446.

4. *Тысячелетие* почитания Пресвятой Богородицы на Руси и в Германии. – Мюнхен – Цюрих: Шнелль унд Штайнер, 1990. – 210 с.

5. *Стасенко В. В.* Христос і Богородиця у дереворізах кириличних книг Галичини XVII ст.: особливості розробки та інтерпретації образу / В. В. Стасенко. – К.: Друк, 2003. – 307 с.

6. *Сіткарьова О. В.* Успенський собор Києво-Печерської Лаври. До історії архітектурно-археологічних досліджень та проекту відбудови / О. В. Сіткарьова. – К.: Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра, 2000. – 232 с.: іл.

7. *Візантія і Київська Русь:* каталог виставки / [упор. В. М. Колпакова, І. В. Шульц] – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 1997. – 59 с.

8. *Овсійчук В.* Оповідь про ікону / В. Овсійчук, Д. Крвавич. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2000. – 394 с.

9. *Животис* Древней Руси XI – нач. XIII века. Мозаики. Фрески. Иконы / [автор-сост. Салько Н. Б.]. – Ленинград: Художник РСФСР, 1982. – 308 с.

10. *Марголіна І.* Київська обитель св. Кирила / І. Марголіна, В. Ульяновський. – К.: Либідь, 2005. – 325 с.

11. *Комарницький А. С.* Образ Богородиці і художня культура Київської Русі (Становлення національних особливостей): дис. ... канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / А. С. Комарницький – Ів.-Франківськ, 2014. – 174 с.

12. *Бельтинг Х.* Образ и культ. История образа до эпохи искусства / Х. Бельтинг. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 748 с.

13. *Коваль І.* Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України / І. Коваль, І. Миронюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 144 с.+ 80 с. кольор. вкл.

14. *Шалина І. А.* Реликвии в восточнохристианской иконографии / И. А. Шалина. – М.: Индрик, 2005. – 768 с., илл.

15. *Косів Р. Р.* Українські хоругви XVII–XVIII ст. Основні типи. Історико-художні та іконографічні особливості: дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.06 / Косів Роксолана Романівна. – Львів, 2002. – 212 с.

**Киево-Печерский Успенский храм –
очаг богородичных традиций**
Андрей Комарницкий

Аннотация. Собор Успения Пресвятой Богородицы Киево-Печерской лавры (далее – Печерский Успенский храм) исследуется как наиболее значимый центр богородичных традиций в Киевской Руси. Исключительное место этого храма в истории, культуре и формировании национальной идентичности украинского народа обусловило большое влияние, оказанное на культуру Руси-Украины, в основании которой находились богородичные традиции.

Ключевые слова: Богородица, Собор Успения Пресвятой Богородицы Киево-Печерской лавры, иконография, Хмарное Успение.

**Kyiv-Pecherskyi Assumption Church –
the center of Marian traditions**
Andrii Komarnytskyi

Annotation. Pecherskyi Assumption Church is characterized as the most important center of Marian traditions of Kievan Rus. Sacred memorial complex of Kyiv-Pecherskyi church (iconography, painting system, miraculous function of its relics) is analyzed in connection with the miraculous circumstances of founding basing on texts of Pecherskyi Paterikon and chronicles.

Exceptional location of Kyiv-Pecherskyi Church of Holy Virgin's Assumption in the history, culture and shaping of the national identity of the Ukrainian people caused its significant impact on the cultural heritage of Rus-Ukraine, which was based on the Marian traditions.

System analysis of Marian traditions of Kyiv-Pecherskyi Church allowed distinguishing important iconographic phenomenon of Marian cult in Kievan Rus at the end of XI century – Assumption theme. The problem of funding and functioning of Pecherskyi Church is put in direct dependence on the development of traditions of the Birth-Giver in Rus-Ukraine.

Significant role of Kyiv local tradition for reconsideration and synthesis of Constantinople Blachernae cult of the Holy Virgin in princely Rus was emphasized. Blachernae cult of vestments of the Birth-Giver was an important foundation for the emergence of iconographic innovation and it determined the direction of Marian traditions of princely time.

It was established that the sacred environment of Pecherskyi church was the original basis for such iconographic innovations as launching major options of Intercession, iconography of Pecherskyi Birth-Giver and Kyiv version of the «Assumption in the Cloud».

Keywords: Holy Virgin, Pecherskyi church, iconography, Assumption in the Cloud.